

RUS TILIDA BIRLIK VA KO‘PLIK SONLAR**Abdurahmonova Odinaxon Hayotbek qizi**

Farg‘onadavlat universiteti

Filologiya va tillarni o‘qitish (ingliz tili) Yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Hamidova Mahbuba Qaharovna

Ilmiy rahbar: FarDU rus tili metodikasi kafedrasida o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19184539>

Annotatsiya: Ushbu maqolada rus tilida birlik va ko‘plik son kategoriyasi, ularning ma‘nosi hamda qo‘llanish xususiyatlari yoritiladi. Birlik sonning bitta predmetni, ko‘plik sonning esa bir nechta predmetni ifodalashi misollar asosida tushuntiriladi. Shuningdek, otlarning jinsiga qarab ko‘plik shaklining hosil qilinishi, ayrim istisno holatlar va faqat birlik yoki faqat ko‘plikda ishlatiladigan so‘zlar haqida ma‘lumot beriladi. Mazkur maqola rus tilini o‘rganayotganlar uchun grammatik bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Rus tili, O‘zbek tili, ism ot, son kategoriyasi, birlik son, ko‘plik son, jins (erkak, ayol, o‘rta), birlik va ko‘plik otlari, konkret va mavhum otlar, jamlovchi va moddiy otlar, kelishik, grammatik shakl, nutqdagi ifoda, grammatik farqlar, tilni o‘rganish, tabiiy va ravon nutq.

Аннотация: В данной статье рассматривается категория единственного и множественного числа в русском языке, их значение и особенности употребления. Объясняется, что единственное число обозначает один предмет, а множественное - несколько предметов, с приведением примеров. Также освещаются способы образования множественного числа в зависимости от рода существительных, некоторые исключения, а также слова, употребляющиеся только в единственном или только во множественном числе. Данная статья направлена на закрепление грамматических знаний у изучающих русский язык.

Ключевые слова: Русский язык, Узбекский язык, существительное, категория числа, единственное число, множественное число, род (мужской, женский, средний), существительные в единственном и множественном числе, конкретные и абстрактные существительные, собирательные и материальные существительные, падеж, грамматическая форма, выражение в речи, грамматические различия, изучение языка, естественная и плавная речь.

Annotation: This article explores the singular and plural categories in the Russian language, their meanings, and usage features. The singular form, which denotes a single object, and the plural form, which denotes multiple objects, are explained using examples. Additionally, information is provided on how plural forms are formed according to the gender of nouns, certain exceptional cases, and words that are used only in singular or plural. This article serves to help learners of Russian strengthen their grammatical knowledge.

Keywords: Russian language, Uzbek language, noun, number category, singular, plural, gender (masculine, feminine, neuter), singular and plural nouns, concrete and abstract nouns, collective and material nouns, case, grammatical form, expression in speech, grammatical differences, language learning, natural and fluent speech.

Kirish: Rus tili dunyodagi eng boy va murakkab tillardan biri bo‘lib, uning grammatik tizimi o‘zining aniqligi va ko‘p qirraliligi bilan ajralib turadi. Ushbu tilni o‘rganishda grammatik kategoriyalarni chuqur tushunish muhim ahamiyatga ega. Shunday kategoriyalardan biri-

otlarning son kategoriyasi bo‘lib, u nutqda predmetlar va hodisalarning miqdorini aniq ifodalashga xizmat qiladi. Rus tilida otlar birlik va ko‘plik son shakllariga ega bo‘lib, bu shakllar nutq jarayonida keng qo‘llaniladi. Birlik son bitta predmetni ifodalasa, ko‘plik son ikki va undan ortiq predmetni bildiradi. Bu kategoriyani to‘g‘ri qo‘llash nafaqat grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish, balki fikrni aniq va ravon ifodalash uchun ham zarurdir. Shuningdek, rus tilida ko‘plik sonni hosil qilish ma‘lum qoidalarga asoslanadi va u otning jinsiga hamda so‘z oxiriga bog‘liq holda o‘zgaradi. Biroq til tizimida ayrim istisno holatlar ham mavjud bo‘lib, ular alohida e‘tibor talab qiladi. Bundan tashqari, ba‘zi otlar faqat birlik yoki faqat ko‘plik shaklida qo‘llanishi bilan ham o‘ziga xosdir. Mazkur ishning asosiy maqsadi-rus tilida birlik va ko‘plik son kategoriyasining mohiyatini ochib berish, ularning yasaliish va qo‘llanish xususiyatlarini tahlil qilish hamda bu boradagi nazariy bilimlarni mustahkamlashdan iborat.

Rus tilida ism otlar nutqning eng muhim tarkibiy qismini tashkil qiladi va ularning grammatik shakllari tilni to‘g‘ri ifodalash uchun asosiy vositadir. Ism otlar son, jins, odushlilik va turli shakllar bilan ajralib turadi. Ular ikki asosiy son shakliga ega: yagona va ko‘plik. Yagona son bitta predmet yoki tushunchani bildiradi, masalan, “дом” – uy, “монета” – tanga, “поле” – maydon. Yagona sonli ism otlariga odatda “один”, “одна”, “одно” so‘zlarini qo‘shish mumkin: bitta uy – “один дом”, bitta tanga – “одна монета”, bitta maydon – “одно поле”. Yagona son turli jins va turkumdagi so‘zlarda qo‘llanadi, jumladan erkak, ayol va o‘rta jinsdagi so‘zlarda. Ko‘plik son esa bir nechta predmet yoki hodisalarni bildiradi, lekin aniq sonini ko‘rsatmaydi, masalan, “дома”-uylari, “монеты”-tangalar, “поля”-maydonlar. Ko‘plik shakllari jins va tugash harflariga qarab farqlanadi. Qattiq undosh bilan tugagan erkak jinsidagi so‘zlar va -А bilan tugagan ayol jinsidagi so‘zlar ko‘plikda –Ы qo‘shimchasini oladi, masalan, “стол” – “стола”, “парта” – “парта”. -Ь, -Й, -Я, -ИЯ bilan tugaydigan ism otlar ko‘plikda -И qo‘shimchasini oladi, masalan, “словарь” – “словари”, “статья” – “статьи”. Qattiq undoshlar К, Г, Х, Ч, Ш, Щ, Ж dan keyin -Ы emas, -И yoziladi: “книга” – “книги”, “нож” – “ножи”. O‘rta jinsidagi ism otlar -О bilan tugaganlar -А, -Е bilan tugaganlar -Я qo‘shimchasini oladi: “окно” – “окна”, “море” – “моря”. Ba‘zi so‘zlar esa maxsus holatlarda asosini o‘zgartiradi: “имя” – “имена”, “ребёнок” – “дети”, “человек” – “люди”.

Ism otlarning jinsi ham muhim ahamiyatga ega. Erkak jinsidagi so‘zlar – “стол”, “компьютер”, ayol jinsidagi so‘zlar – “дверь”, “книга”, o‘rta jinsidagi so‘zlar esa – “окно”, “море” kabi ifodalanadi. Jins farqlari grammatik kelishik va ko‘plik qo‘shimchalarini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, ism otlar odushli va nodushli sifatida ham farqlanadi. Odushli so‘zlar jonli mavjudotlarni bildiradi: “человек”, “птица”, “рыба”, nodushli so‘zlar esa jonli bo‘lmagan predmetlar va tushunchalarni bildiradi: “компьютер”, “бумага”, “фонарь”. Ba‘zi hollarda biologik holatga zid bo‘lsa ham odushli hisoblanadi: “кукла”, “матрёшка”, “адресат”. Ular konkret va abstrakt, jamlovchi va moddiy turlarga bo‘linadi. Konkret ism otlar ko‘rinadigan yoki seziladigan predmet va hodisalarni bildiradi: “кресло”, “дождь”. Abstrakt ism otlar esa xatti-harakat, holat va tushunchalarni ifodalaydi: “смех”, “веселье”. Jamlovchi ism otlar birlashtiruvchi ma‘noga ega bo‘lib, odatda yagona son shaklida ishlatiladi: “молодёжь”, “листва”. Moddiy ism otlar esa moddiy yoki massa tushunchalarni bildiradi: “молоко”, “песок”.

Shunday qilib, rus tilidagi ism otlarining soni, jinsi, odushlilik darajasi va shakllari nutqni aniq va tabiiy ifodalashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Grammatika qoidalarini o‘rganish, turli misollarni tahlil qilish va shakllarni mashq qilish orqali har bir so‘zni to‘g‘ri ishlatish mumkin.

Bu esa yozma va og‘zaki nutqda xatosiz va tabiiy ifoda imkonini beradi. Shu bilan bir qatorda, o‘zbek tilida otlarning ko‘plik shaklini hosil qilish qoidalari har doim ham bir xil bo‘lmaydi va ayrim so‘zlar o‘ziga xos tarzda o‘zgaradi, bu esa tilni chuqurroq o‘rganishni talab qiladi. Misol uchun, ba‘zi otlar o‘z tarkibidagi unli yoki undosh harflariga qarab ko‘plik shaklini

turlicha oladi yoki hatto asosini o‘zgartiradi. Bu kabi holatlar til o‘rganuvchilari uchun dastlab murakkab tuyulishi mumkin, ammo ko‘p misollar bilan mashq qilish orqali ular asta-sekin yodga aylanadi hamda nutqda to‘g‘ri qo‘llanadi. Tilning tabiiy oqimini shakllantirishda otlarning kelishiklari, ya‘ni otning gapdagi o‘rni va vazifasi ham katta rol o‘ynaydi. Masalan, o‘zbek tilida otlar turli kelishiklar (egalik, joylashuv, vosita va hokazo) orqali gapda aniqlik kiritadi. Bu grammatik belgi otning nutqda qanday ma‘noda ishlashini belgilaydi va to‘g‘ri gap tuzishni ta‘minlaydi. Shuning uchun otlarni faqat son va jins bilan emas, balki kelishik bilan ham o‘rganish juda muhimdir.

Tilni mukammal o‘zlashtirish uchun faqat qoida eslab qolish yetarli emas - ularni kundalik hayotdagi muloqotda faol qo‘llash zarur. Kitob o‘qish, suhbatlar tuzish, yozma topshiriqlar bajarish orqali otlarning turli shakllari ongimizda mustahkam o‘rnashadi. Bu esa fikrni aniq, ravon va xatosiz ifodalashga imkon beradi. O‘zbek tilida otlar mavzusi bilan chuqur shug‘ullanish til o‘rganuvchiga nafaqat grammatik strukturalarni tushunishga, balki fikrni to‘g‘ri tashkil qilishga, nutq madaniyatini oshirishga ham yordam beradi. Buni samarali o‘rganish - tilni chuqur tushunish yo‘lida muhim bosqichdir. Umuman olganda, ism otlarning grammatik xususiyatlarini o‘rganish - til bilimining ajralmas qismi bo‘lib, u soddadan murakkabgacha ketma-ket tushunilsa, har bir til o‘rganuvchisi uchun mustahkam poydevor bo‘ladi. Toshkentdan tortib, boshqa hududlarda ham o‘rganuvchilar ushbu qoidalarga amal qilgan holda o‘zbek tilida ifodali, teran nutqqa ega bo‘lishlari mumkin.

O‘zbek tilida otlarning to‘liq o‘rganilishi nafaqat grammatik qoidalarni bilish, balki ularni nutqda tabiiy qo‘llashni ham ta‘minlaydi. Gap tuzishda otning soni, jinsi va kelishigi bir-biri bilan uyg‘unlashishi lozim. Masalan, ko‘plikda ishlatiladigan otlar va kelishiklar gapning ma‘nosini o‘zgartiradi va so‘z birikmalarini aniqlik bilan ifodalaydi. Shu bilan birga, otlarni mavhum va aniq turlarga ajratish, nutqda ma‘no yetkazishda katta ahamiyatga ega. Konkret otlar ko‘rinadigan, seziladigan predmetlarni bildiradi, abstrakt otlar esa tushuncha, hissiyot yoki holatni ifodalaydi. Bu farqlash nutqni aniq va ravon qilishga xizmat qiladi. Jamlovchi va moddiy otlarni ajratish ham til boyligini oshiradi. Jamlovchi otlar bir nechta narsani umumlashtirib ifodalaydi, moddiy otlar esa moddiy narsalarni yoki massa tushunchalarni bildiradi. Odushli va nodushli otlarni to‘g‘ri aniqlash esa gap tuzishda xatosiz va tabiiy ifodani ta‘minlaydi. Odushli otlar jonli mavjudotlarni bildiradi, nodushli otlar esa jonli bo‘lmagan narsalarni yoki tushunchalarni ifodalaydi. Ba‘zi hollarda grammatik kontekst biologik holatga zid bo‘lsa ham, odushlilik qoidaga muvofiq aniqlanadi. Amaliy jihatdan, otlarni o‘rganish jarayonida misollar bilan mashq qilish, gap tuzish va matn tahlili qilish katta foyda beradi. Har bir grammatik shaklni mustahkamlash orqali so‘z boyligi oshadi, nutq aniq va ifodali bo‘ladi. Matnlarni o‘qish, undagi otlarni ajratish va ularni shakllari bilan tahlil qilish tilni mukammal o‘zlashtirishga yordam beradi. Shu tariqa, o‘zbek tilida otlarni chuqur bilish, yozma va og‘zaki nutqda xatosiz, tabiiy va ravon ifodani ta‘minlaydi.

O‘zbek tilidagi otlarning soni, jinsi, kelishik va turkumlarini puxta o‘rganish nafaqat til bilimini oshiradi, balki fikrni aniq va ravon yetkazish imkonini beradi. Nutqni boyitish, grammatik jihatdan to‘g‘ri gapirish va turli ifodali shakllardan foydalanish orqali har bir so‘z

o‘z ma‘nosini mukammal ifodalaydi. Shu sababli, tilni chuqur o‘rganish va otlarni to‘g‘ri ishlatish har bir o‘rganuvchi uchun muhim ahamiyatga ega. Rus tilidagi otlar grammatik jihatdan murakkab tuzilishga ega. Ular erkak, ayol va o‘rta jinsga bo‘linadi, va bu jins farqi ko‘plik hosil qilish, kelishik qo‘shimchalari va gapdagi kelishiklarni belgilashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, erkak jinsidagi “стол” so‘zi ko‘plikda “столы” shaklini oladi, ayol jinsidagi “дверь” esa “двери” bo‘ladi, o‘rta jinsdagi “окно” esa “окна” ko‘plik shaklini qabul qiladi. Shu bilan birga, rus tilida jonli va nodushli otlar ham grammatik jihatdan farqlanadi. Jonli otlar, ya‘ni mavjudotlarni bildiradigan so‘zlar, ko‘plikda maxsus shaklga ega bo‘lishi mumkin, masalan, “человек” so‘zi ko‘plikda “люди” bo‘ladi, nodushli otlar esa shunday maxsus shaklga ega emas. O‘zbek tilida esa otlarning grammatik shakli ancha soddalashtirilgan. Jins grammatik jihatdan ko‘rsatilmaydi, faqat ma‘no orqali aniqlanadi. Masalan, “o‘g‘il bola” va “qiz bola” so‘zlarida jins tushunchasi mavjud, ammo bu so‘zlar grammatik shaklida ajralmaydi. Shu bilan birga, ko‘plik hosil qilish oddiy qoida bilan amalga oshiriladi: har bir otga **-lar/-lar** qo‘shimchasi qo‘shiladi, masalan, “kitoblar”, “bolalar”, “daraxtlar”. Bu esa gap tuzishni va so‘zlarni moslashtirishni osonlashtiradi.

Rus tilida otlarning konkret va mavhumlik darajasi ham grammatik shaklga ta‘sir qilishi mumkin. Konkret otlar ko‘rinadigan yoki seziladigan predmetlarni bildiradi: “кресло”, “дождь”. Mavhum otlar esa xatti-harakat, holat yoki tushunchalarni ifodalaydi: “смех”, “веселье”. O‘zbek tilida bu farq grammatik shakl orqali emas, balki leksik ma‘no bilan aniqlanadi: “stul” yoki “yomg‘ir” konkret otlar, “kulgi” yoki “baxt” mavhum otlar sifatida ishlatiladi. Shunday qilib, rus tilida otlar grammatik jihatdan murakkab, ko‘p qoidalari va shakllarga bo‘linadi, bu esa nutqni aniq va tabiiy ifodalashga imkon beradi. O‘zbek tilida esa otlar grammatik jihatdan soddalar, lekin ma‘noni to‘g‘ri yetkazish kontekstga bog‘liq. Har ikkala tilni solishtirib ko‘rish, grammatik farqlarni tushunish va misollar bilan ishlash tilni chuqurroq o‘rganishga yordam beradi. Shu tarzda, rus va o‘zbek tilidagi otlarning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish nutqni yanada boyitadi va xatosiz ifodaga erishishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, rus va o‘zbek tillaridagi ism otlarning grammatik xususiyatlari tilning nutqdagi ifoda vositalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Rus tilida otlar son, jins, odushlilik va turli kelishik shakllari bilan murakkab tarzda ajralib, gapni aniq va tabiiy ifodalash imkonini beradi. O‘zbek tilida esa otlar grammatik jihatdan soddalashtirilgan, jins ko‘rsatilmaydi va ko‘plik hosil qilish uchun oddiy qo‘shimchalar qo‘llanadi, lekin ma‘no kontekstga bog‘liq ravishda yetkaziladi.

Shunday qilib, har ikkala tilning o‘ziga xos xususiyatlarini tushunish va solishtirish nutqni yanada boyitishga, yozma va og‘zaki ifodada xatosizlikni ta‘minlashga yordam beradi. Rus tili grammatik shakllar orqali aniqlik beradi, o‘zbek tili esa soddalar va tushunarli ifodaga urg‘u beradi. Bu esa tilni o‘rganayotganlar uchun muhim ko‘nikmalarni shakllantiradi va har bir so‘zni to‘g‘ri ishlatish imkonini yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. В. В. Бабайцева, Л. В. Лопатина - “Русская грамматика”, 2010.
2. Русский язык: учебник (для групп с нерусским языком обучения). -Ташкент, 2016. (50 -59- betlar)
3. Б. А. Успенский –“Русская грамматика”, 2008.
4. Н. С. Воронова - “Справочник по русской грамматике”, 2012.